

2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ SONRASI YÜKSELEN TİCARİ KORUMACILIK VE G-20 ÜLKELERİ

Orhan CENGİZ¹

ÖZET

2008 küresel finans krizinden hemen sonra toplanan G-20 zirvesinde küresel ekonominin daralma tehlikesine karşı ülkelerin bireysel ticari korumacılıktan kaçınmaları yönünde karar alınmış; fakat bu karar uygulamada çok fazla karşılık bulmamış ve özellikle ABD gibi dünya ekonomisinin en büyük ülkeleri korumacı ticaret politikalarını çok sık biçimde kullanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada 2009-2017 dönemi verileriyle G-20 ülkeleri için sabit etkiler panel data tahmincisi kullanılarak zarar verici ticari müdahalelerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) üzerindeki etkisi test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ülkelerin zarar verici müdahaleleri GSYİH üzerinde anlamlı ve negatif etkiye sahipken, serbestleştirici müdahaleler GSYİH üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Anahtar Kelimeler: Küresel finans krizi, korumacı politikalar, zararlı politikalar, serbestleştirici politikalar, panel veri

THE RISING COMMERCIAL PROTECTION AFTER 2008 GLOBAL FINANCIAL CRISIS AND G-20 COUNTRIES

ABSTRACT

In the G-20 summit, which was gathered immediately after the 2008 global financial crisis, it was decided to avoid individual commercial protectionism against contraction hazard of the global economy; but this decision did not find much response in practice, especially the largest countries of the world economy such as USA started to use very frequently protectionist trade policies. Therefore in this study, the impact of harmful interventions on Gross Domestic Product (GDP) was tested for G-20 countries by using fixed effects panel data estimator over the period 2009-2017. According to the results, while the harmful interventions of the countries have a significant and negative impact on GDP, the liberalizing interventions do not have any impact on GDP.

Keywords: Global financial crisis, protectionist policies, harmful policies, liberalizing policies, panel data

¹ Öğr. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi Pozantı MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ocengiz@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1883-4754

• Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

GİRİŞ

Serbest dış ticaret politikasıyla büyüme ve refah arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki kurulmaktadır. Bu ilişki ampirik literatürde çok kez teyit edilmiştir. Açık ticaret politikası, ekonomik büyümeyi etkilemesinin yanında döviz kuru istikrarını sağlamada ve küresel dengesizliklerin giderilmesi noktasında da önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda söz konusu politikalar, reel döviz kurunun kendiliğinden dengeye gelmesini sağlamakla birlikte küresel talepte yaşanan azalmayı engellemekte bu da büyümenin sürdürülebilir kılınmasına yol açmaktadır (Gregory vd., 2010: 9).

Küresel ekonomik kriz, serbest piyasalara karşıt ve aynı zamanda devlet müdahalesinin gerekliliğine yönelik bakış açılarında önemli değişiklikler yaratmıştır. Krizden kısa bir süre önce dünya genelinde piyasa yanlısı reformlar yavaşlamış ve Washington Konsensüsü ile bağlantılı liberalleşme ve küreselleşme politikalarına yönelik şüpheler giderek artmıştır. Krizle birlikte son otuz yılda serbest piyasanın hâkim gücüne olan inanç geniş bir çevrede ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Böylelikle daha önceki dönemlerde devlet müdahalesinin sınırlı alanı genişlemiştir (Erixon ve Sally, 2010: 6).

Finansal sektör kaynaklı krizler, ticaret akışını arz ve talep tarafındaki etkilere bağlı olarak iki ayrı kanaldan etkilemektedir. Arz tarafında yurtiçindeki finansal araçlar arasında yaşanan darboğaz ve isteksizlik sonucunda kredi krizinin oluşmasını olası hâle getirmektedir. Bu durum yerli şirketler için mevcut dış finansmanın azalmasına yol açmaktadır. Ancak, kredi kanalı ticaret sektörü için daha önemli olmaktadır; çünkü yurtiçi odaklı üreticilerle kıyaslandığında uluslararası piyasa odaklı ticari aktivitelerde üreticiler daha büyük risklere, daha fazla batık maliyetlere ve daha ağır mali kısıtlamalarla karşı karşıya kalmaktadır. Talep tarafına bakıldığında ise kriz sonrası dönemde yaşanan ekonomik daralma toplam talepte bir azalmaya yol açarak, ihracat ve ithalat akışlarını önemli biçimde etkilemektedir. Büyümenin yavaşlamasıyla birlikte ithalat talebinin düşmesi ülkeler arasındaki ticaret hacminin daralmasına neden olurken ihracat, ülkenin para biriminin değer kazanma ve kaybetme durumuna göre bir seyir izlemektedir (Pentecôte ve Rondeau, 2015: 4).

2008 küresel finans krizinden sonra dünya ekonomisinin geleceğine yönelik duyulan en büyük endişe, ülkelerin bireysel olarak korumacı politikalara yönelmesi sonucunda dünya ticaretinin ve dolayısıyla büyümenin yavaşlama tehlikesidir. Bu amaçla 15 Kasım 2009'da Washington'da düzenlenen krizden sonraki ilk G-20 zirvesinde, ülkeler on iki ay boyunca korumacı politikalarından kaçınacaklarına dair söz vermişlerdir (Evenett, 2009: 1).

Kriz kadar olan dönemde devlet müdahalesi ulusal ekonomi politikalarında ticaret politikasına göre belirgin koşullara sahipti. Ulusal açıdan krize müdahale alanı olarak finansal hizmetlerle sınırlı olmayan büyük kurtarma paketleri ve sübvansiyonlar ön plana çıkmıştır. Kriz sonrası dönemde ise geleneksel olmayan düzenleyici korumacılık önlemleri endişe verici bir hâl almıştır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları ile sınırlı olmayan ve geleneksel korumacı politikalara göre daha büyük riskler barındıran geleneksel olmayan korumacılık önlemlerinin giderek yayılması uluslararası ticaret açısından küresel etkiler doğurmaktadır (Sally, 2011: 4).

Eylül 2008'den itibaren krizin yoğunlaşmasıyla korumacı baskıların artması sonucu, krize tepki olarak yüksek derecede korumacılığa neden olabilecek endişe verici bir takım göstergeler ortaya çıkmıştır. G-20 liderleri bu kaygılardan hareketle "*mal ve hizmet ticareti ve yatırımlarına yönelik kısıtlamalar ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün ihracatı teşvik eden uygulamalarıyla tutarsız yeni engellerden kaçınmak*" şeklinde karar almışlardır (Bussière vd., 2011: 826). Her ne kadar korumacı ticaret politikalarından kaçınılacağına dair konsensüse varılsa da uygulamada bu durum çok fazla

karşılık bulmamış özellikle dünyanın en liberal ülkeleri kısıtlayıcı ticaret politikalarını çok yoğun biçimde kullanmaya başlamışlardır.

Tablo 1. G-20 Ülkelerinin Zararlı (Harmful) Ticaret Müdahaleleri

Yıllar	Ülkeler									
	Türkiye	Almanya	ABD	Arjantin	Avustralya	Brezilya	İngiltere	Çin	Endonezya	Fransa
2009	27	200	134	78	10	45	68	50	31	61
2010	29	153	183	86	13	44	62	36	28	58
2011	21	144	206	106	20	70	65	64	24	58
2012	21	150	231	67	22	58	54	44	52	54
2013	28	183	171	68	44	85	61	36	31	58
2014	17	153	200	53	17	128	66	45	41	60
2015	29	127	147	56	37	76	70	42	54	52
2016	25	118	125	45	29	43	84	51	35	59
2017	21	87	173	44	58	51	78	74	44	92
Toplam	218	1,315	1,570	603	250	600	608	442	340	552
Yıllar	Ülkeler									
	G. Afrika	G. Kore	Hindistan	İtalya	Japonya	Kanada	Meksika	Rusya	S. Arabistan	
2009	14	19	89	58	26	18	11	70	30	
2010	11	20	96	60	41	16	12	55	25	
2011	23	20	59	59	45	14	15	40	32	
2012	32	30	91	55	86	16	20	57	52	
2013	24	27	125	57	82	26	11	94	38	
2014	26	21	97	69	63	15	18	99	22	
2015	32	19	97	54	61	29	28	116	33	
2016	27	14	68	65	40	28	16	129	25	
2017	23	12	94	84	43	276	13	70	13	
Toplam	212	182	816	561	487	438	144	730	270	

Kaynak: <https://www.globaltradealert.org>

G-20 ülkelerinin zararlı ticaret müdahaleleri Tablo 1’de gösterilmektedir. Kriz sonrası dönemin başlangıcı olarak kabul edilen 2009 ile 2017 yılları arasında başvurulan bu önlemler, Global Trade Alert (GTA) tarafından sadece tarifelerin yükseltilmesi değil bunun yanında ülkelerin, firmalara ihracat sübvansiyonu sağlaması sonucunda da küresel ticareti saptırıcı etkilerin ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla korumacı politikaların zararlı olarak nitelendirilebilmesi için küresel ekonomide ticaret saptırıcı etkilere yol açması gerekmektedir.

Tablodan da görüleceği gibi krizden çıkış noktasında teorik olarak bireysel korumacı ticaret politikalarının olumsuzluklarına vurgu yapılırsa da uygulamada bu durumun çok fazla karşılık bulmadığını söyleyebiliriz. Dünya ekonomisinde liberal olarak bilinen ve az gelişmiş ülkelere neoliberal ekonomi politikalarının uygulanması gerekliliğini dile getiren gelişmiş ülkelerin kriz sonrası dönemde daha yoğun biçimde korumacı dış ticaret politikalarını benimsediği görülmektedir. ABD ve Almanya’nın sırasıyla söz konusu dönemde 1,570 ve 1,350 zarar verici ticaret uygulamasına başvurmuş olmaları bu duruma gösterilebilecek en önemli örnektir. Bununla birlikte en az zarar verici politika uygulayan ülke ise Meksika olmuştur.

Tablo 2. G-20 Ülkelerinin Serbestleştirici (Liberalizing) Ticaret Müdahaleleri

Yıllar	Ülkeler									
	Türkiye	Almanya	ABD	Arjantin	Avustralya	Brezilya	İngiltere	Çin	Endonezya	Fransa
2009	4	34	6	15	3	20	33	30	8	33
2010	11	36	6	16	5	45	36	24	14	36
2011	10	28	10	15	2	37	30	32	25	27
2012	15	47	10	13	8	52	46	31	13	45
2013	5	36	20	13	1	61	33	27	14	34
2014	9	44	28	18	7	42	45	30	12	45
2015	20	31	54	32	4	57	33	36	26	31
2016	3	30	55	41	7	60	30	28	31	30
2017	9	32	42	53	2	56	32	37	31	32
Toplam	86	318	231	216	39	430	318	275	174	313
Yıllar	Ülkeler									
	G. Afrika	G. Kore	Hindistan	İtalya	Japonya	Kanada	Meksika	Rusya	S. Arabistan	
2009	29	9	31	33	9	4	4	20	2	
2010	13	14	33	36	1	10	4	18	2	
2011	16	18	53	27	4	4	6	31	3	
2012	9	11	47	45	8	10	11	18	3	
2013	15	10	50	33	4	5	10	32	2	
2014	9	9	33	44	1	7	8	38	1	
2015	11	4	33	32	5	11	7	46	2	
2016	10	2	31	31	2	7	10	35	2	
2017	17	2	24	32	7	8	11	23	2	
Toplam	129	79	335	313	41	66	71	261	19	

Kaynak: <https://www.globaltradealert.org>

G-20 ülkelerinin serbestleştirici ticaret müdahalelerinin gösterildiği Tablo 2 incelendiğinde bu uygulamaların kısıtlayıcı uygulamalara kıyasla oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. En fazla serbestleştirici nitelikte müdahale araçlarını kullanan ülkeler 430 ve 335 ile sırasıyla Brezilya ve Hindistan, en az başvuran ülkeler ise Suudi Arabistan ve Japonya olmuştur. Her iki tablo birlikte değerlendirildiğinde dünya ekonomisinin hâkim gücü konumunda olan ülkelerin gelişmekte olan ülkelere kıyasla çok daha fazla korumacılığa yöneldiği görülmektedir. Bu durum, neoliberal iktisat politikalarının ekonomide iş çevrimlerinin genişleme döneminde kullanılması gereken argümanlar olarak öne çıkmalarına rağmen; kriz ve daralma dönemlerinde bu düşüncelerin bir kenara bırakılarak en liberal ülkelerin dâhi söylem düzeyinde dile getirilenlerin aksine pratik düzlemde korumacılığa yöneldikleri 2008 küresel finans krizi sonrası dönemde ortaya çıkan ve en çok göze çarpan husus olmuştur.

Küresel büyümede yaşanan yavaşlama ile birlikte ülkelerin müdahaleci ticaret politikalarına yönelik uygulamaları giderek yoğunluk kazanmıştır.

Tablo 3. 2008-2018 Dönemi G-20 Ülkeleri Yıllık Büyüme Oranları

Yıllar	Ülkeler									
	Türkiye	Almanya	ABD	Arjantin	Avustralya	Brezilya	İngiltere	Çin	Endonezya	Fransa
2008	0.8	1.1	-0.1	4.1	3.7	5.1	-0.3	9.7	6	0.3
2009	-4.7	-5.6	-2.5	-5.9	1.9	-0.1	-4.2	9.4	4.6	-2.9
2010	8.5	4.1	2.6	10.1	2.1	7.5	1.7	10.6	6.2	1.9
2011	11.1	3.7	1.6	6	2.5	4	1.6	9.6	6.2	2.2
2012	4.8	0.5	2.2	-1	3.9	1.9	1.4	7.9	6	0.3
2013	8.5	0.5	1.8	2.4	2.6	3	2	7.8	5.6	0.6
2014	5.2	2.2	2.5	-2.5	2.6	0.5	2.9	7.3	5	1
2015	6.1	1.7	2.9	2.7	2.3	-3.5	2.3	6.9	4.9	1.1
2016	3.2	2.2	1.6	-2.1	2.8	-3.3	1.8	6.7	5	1.1
2017	7.4	2.2	2.2	2.7	2.3	1.1	1.8	6.8	5.1	2.3
2018	2.6	1.4	2.9	-2.5	2.8	1.1	1.4	6.6	5.2	1.7
Yıllar	Ülkeler									
	G. Afrika	G. Kore	Hindistan	İtalya	Japonya	Kanada	Meksika	Rusya	S. Arabistan	Dünya
2008	-3.2	2.8	3.1	-1.1	-1.1	1	1.1	5.2	6.2	1.85
2009	-1.5	0.7	7.9	-5.5	-5.4	-2.9	-5.3	-7.8	-2.1	-1.68
2010	3	6.5	8.5	1.7	4.2	3.1	5.1	4.5	5	4.28
2011	3.3	3.7	5.2	0.6	-0.1	3.1	3.7	4.3	10	3.12
2012	2.2	2.3	5.5	-2.8	1.5	1.8	3.6	3.7	5.4	2.51
2013	2.5	2.9	6.4	-1.7	2	2.3	1.4	1.8	2.7	2.65
2014	1.8	3.3	7.4	0.1	0.4	2.9	2.8	0.7	3.7	2.84
2015	1.3	2.8	8	0.9	1.2	0.7	3.3	-2.3	4.1	2.85
2016	0.6	2.9	8.2	1.1	0.6	1.1	2.9	0.3	1.7	2.57
2017	1.3	3.1	7.2	1.7	1.9	3	2.1	1.6	-0.7	3.16
2018	0.6	2.7	7	0.9	0.8	1.9	2	2.3	2.2	3.03

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

G-20 ülkelerinin yıllık büyüme oranlarının yer aldığı Tablo 3, küresel kriz sonrası dönemde ekonomik büyümenin sınırlı düzeyde kaldığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Söz konusu kriz, Euro bölgesinde yaşanan borç kriziyle birlikte ele alındığında AB için daha olumsuz koşullar ortaya çıkarmıştır. Dünya ekonomisinin yaklaşık olarak on yıllık periyotta çok sınırlı düzeyde büyümesi daha da önemlisi ABD, İngiltere, Almanya, Japonya gibi büyük ekonomilerin sınırlı düzeyde büyümesi gelişmekte olan ülkelerin korumacı politikalara yönlendirmesi beklenirken Tablo 1’de bahsedildiği gibi gelişmiş liberal ülkeler kriz sonrası dönemde korumacı politikaların öncülüğünü yapmıştır. Nitekim günümüzde G-20’nin iki önemli gücü ABD-Çin arasındaki kur manipülasyonları yoluyla ticaret savaşına dönüşen stratejileri, 21. yüzyıl açısından korumacılığın çok farklı şekilde tezahür ederek dünya ekonomisinde yaşanan mücadeleyi Asya’ya doğru taşımıştır.

Bu gelişmelerden hareketle çalışmada 2008 küresel finans krizi sonrası dönemde ticari korumacılığın büyüme üzerinde yaratabileceği olumsuzluklara dikkat çeken G-20 ülkelerinin kriz sonrası dönemde bunun aksi yönde hamleler geliştirmelerinin GSYİH üzerindeki etkisi analiz

edilecektir. Çalışmanın devamında ampirik literatür, veri seti-model ve sonuçlar verildikten sonra son olarak politika önerileri sunulmuştur.

1. AMPİRİK LİTERATÜR

Ampirik literatüre bakıldığında dış ticareti yönlendirme amacıyla uygulanan politikalarla makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların önceki dönemlerden beri güncelliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Bu alanda yapılan çalışmaların elde ettikleri sonuçların ele alınan ülke ve/veya ülke grubu, kullanılan değişkenler, yöntem ve zaman periyoduna bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Bahsedilen bu çalışmaların bazılarının elde ettikleri sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

O'Rourke (2000), 1875-1914 dönemi verilerini 5 yıllık ortalamalar halinde ifade ederek söz konusu dönemde 10 ülke için (Avustralya, Kanada, ABD, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Norveç, İsveç, Birleşik Krallık) tarifelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular tarifelerin ekonomik büyüme ile pozitif korelasyona sahip olduğunu göstermektedir.

Greenaway vd., (2002), 73 ülke için dinamik panel yöntemiyle yaptıkları çalışmada liberalleşmenin kısa ve uzun vadeli etkilerini incelemiştir. Üç farklı liberalleşme kriterini kullanılarak elde edilen sonuçlar, liberalleşme ile büyüme arasındaki ilişkinin J eğrisi şeklinde olduğunu ortaya koymaktadır. Liberalleşmenin başlangıcında büyüme düşerken daha sonra artmaktadır.

Wacziarg ve Welch (2008), 1950-1998 dönemine ilişkin yaptıkları çalışmada ülkelerin liberalizasyon sonrası dönemde yıllık büyüme oranlarının liberalizasyon öncesi döneme göre % 1,5 artış gösterdiğini bununla birlikte liberalizasyon sonrası dönemde yatırım oranlarının % 1,5-2 aralığında yükselmesiyle liberalleşmenin fiziksel sermaye birikimini artırarak büyümeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Schularick ve Solomou (2011), 1870-1917 dönemi arasında yüksek tarifelerin ekonomik büyümeyi artırdığı tezini test etmiştir. 20 ülke için yapılan analiz sonuçları artan tarifelerin her ülkenin büyüme oranını artırdığına dair kanıtlar sunmamaktadır. Bazı ülkeler için iki değişken arasında korelasyon olsa da, bu durum nedensel bir ilişki yerine gözlemlenemeyen faktörlerden kaynaklanan durumu yansıtmaktadır.

Falvey vd., (2012), 1960-2003 dönemine ilişkin 75 ülkeye ait verilerle panel veri yöntemiyle yaptıkları çalışmada, hem kriz hem de kriz dışı dönemlerde ticaretin serbestleşmesinin daha sonraki dönemdeki büyümeyi artırması da, krizin yapısının liberalizasyon sonrası büyüme seviyesini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre üretim düşüyorsa enflasyon artmakta veya döviz kuru kritik değer üzerindeki seviyelerde değer kaybetmektedir. Bu da serbestleşmenin daha sonraki dönemde büyüme üzerindeki olumlu etkisini sınırlamaktadır. Bununla beraber borç/ihracat oranı veya cari işlemler açığı, serbestleşme döneminde kriz seviyesinin üzerinde seyrediyorsa serbestleşmenin gelecek dönemdeki büyüme üzerindeki etkisi artmaktadır.

Lampe ve Sharp (2013)'ün 24 ülke için 1865-2000 periyodu için tarifelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmanın sonuçlarına göre, 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönemde tarifeler ile büyüme arasında negatif ilişki söz konusuysen, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nedensellik gelirden tarifelere doğru değişmiştir. Diğer bir ifadeyle bu dönemde ülkeler zenginleştikçe ticaret politikaları da liberalleşmiştir.

Daha farklı bir çalışmada Kee vd., (2013), 2008-2009 yılları arasında yaklaşık 100 ülkeyi dikkate alarak ticaret politikası değişikliklerini ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ticaret etkileri ölçmeye çalışmışlardır. Ortaya konulan sonuçlar, korumacılıkta sanılanın aksine yaygın bir artış olmadığını göstermektedir. Rusya, Arjantin, Türkiye ve Çin de dâhil olmak üzere sadece birkaç ülke ithal ürünler

için tarifeleri artırmıştır. ABD ve AB tam tersine yerli sanayileri korumak için anti-damping vergilerine daha çok güvenmektedir. Genel anlamda tarifelerdeki ve anti-damping vergilerindeki yükseliş küresel ticaretin 43 milyar \$ düşmesine neden olduysa da bu durum kriz dönemindeki dünya ticaret hacmindeki daralmanın % 2'sinden daha azına denk gelmektedir.

Pentecôte ve Rondeau (2015)'nin, 1993-2013 yılları arası aylık verilerle 26 ülke için yaptıkları çalışmaya göre talep şoku bağlamında ticaret, gelişmekte olan ülkeler için % 63, NAFTA ülkeleri için % 433'e kadar büyümeye katkı sağlarken 2008 küresel finans krizi bağlamında ise gelişmekte olan ülkeler için % 38, NAFTA ülkeleri için % 127'ye kadar üretim kaybını azaltmaktadır.

Gawande vd., (2015), 7 büyük yükselen piyasa ekonomisi için ticaret ve koruma verilerini kullanarak, çeşitli faktörlerin 2008 krizine yönelik olarak ticaret politikası tepkileri üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yaptıkları modelde küresel değer zincirlerine katılımın, ticaret politikası tepkilerini belirleyen güçlü bir ekonomik faktör olduğunu saptamışlardır.

Okere ve Iheanacho (2016)'nin 1990-2013 dönemine ait verilerle Nijerya ekonomisi için ARDL sınır testi yaklaşımıyla yaptıkları analizde genel kanının aksine korumacı ticaret politikası ile ekonomik büyüme arasında sanayi üretimi ve işsizlik oranı kanalıyla dolaylı ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Bunun yanında reel kişi başı GDP, işsizlik, işgücü ve sanayi üretimi değişkenleri arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi söz konusudur. Kısa dönemde ise bu nedensellik ilişkisi işsizlik ve sanayi üretiminden reel kişi başı GSYİH'ye doğru tek yönlüdür.

Mevcut literatürden hareketle, 2008 küresel finans krizi sonrasında yeniden öne çıkmaya başlayan korumacı dış ticaret politikalarının GSYİH üzerindeki etkisinin güncel verilerle analiz edilerek literatüre katkı sunulması amaçlanmaktadır.

2. VERİ, METODOLOJİ VE BULGULAR

Bu bölümde 2008 küresel finans krizinden sonra yaygın kullanım alanı bulmaya başlayan zarar verici ticaret müdahalelerin GSYİH üzerindeki etkisi 2009-2017 dönemi verileriyle G-20 ülkeleri (Türkiye, Almanya, Fransa, Rusya, ABD, Çin, İngiltere, İtalya, Avustralya, Endonezya, Hindistan, Meksika, Suudi Arabistan, Kanada, Japonya, Güney Kore, Güney Afrika, Arjantin, Brezilya ve AB Komisyonu'ndan oluşmaktadır. Analize AB Komisyonun çıkarıldıktan sonra kalan 19 ülke dâhil edilmiştir.) için sabit etkiler panel data tahmincisi kullanılarak test edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak değişkenlere ilişkin açıklamalar yapılmaktadır.

Tablo 4. Değişkenler, Tanımları ve Kaynakları

Değişkenler	Tanım	Kaynak
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (cari fiyatlarla)	UNCTAD
EXP	Mal ve Hizmet İhracatı (cari fiyatlarla)	UNCTAD
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırım Stoku (cari fiyatlarla)	UNCTAD
HARM	Zararlı Ticaret Müdahaleleri Sayısı	Global Trade Alert
LIB	Serbestleştirici Ticaret Müdahaleleri Sayısı	Global Trade Alert

Panel analizi, ekonometride gelişmiş zengin tahmin teknikleri sunması nedeniyle literatürde en güncel ve yenilikçi yaklaşımlardan biridir (Greene, 2003: 284). Panel veri analizinin avantajları ise şu şekilde sıralanabilir (Hsiao, 2006: 3-6; Hsiao, 2014; Baltagi, 2005: 5-7) :

- Modelde kullanılan parametrelerin çıkarımlarının daha doğru biçimde elde edilmesini sağlamaktadır.
- İnsan davranışının karmaşıklığını anlayabilmek için tek bir yatay kesit veya zaman serisi verilerinden daha fazla kapasiteye sahiptir.
- Hesaplama ve istatistiksel çıkarımı basit bir şekilde yapmaya olanak vermektedir
- Panel veri, belli bir zamandaki birime ait özellikleri takip eden veri setidir. Böylece örneklemdaki her bireye ilişkin çoklu gözlemler sunmaktadır.
- Bireysel heterojenliği kontrol etmeyi sağlar.
- Panel verileri daha fazla bilgi, daha fazla değişkenlik, değişkenler arasında daha az doğrusallık, daha fazla serbestlik derecesi ve daha fazla etkinlik sağlar.
- Panel veri analizi uyarlanma dinamiklerini incelemek için uygundur.
- Panel verileri, pür yatay kesit veya zaman serisi verilerinde basit bir şekilde tespit edilemeyen etkileri tanımlamak ve ölçmeye imkân sağlamaktadır.
- Bireysel olarak yatay kesit ve zaman serileriyle kıyaslandığında daha kompleks modellerin test edilmesini sağlar.
- Bireyler, firmalar ve hanehalkları hakkında toplanan mikro panel verileri, makro düzeyde ölçülen benzer değişkenlerden daha doğru bir şekilde ölçülebilir.
- Diğer yandan makro panel verileri, daha uzun zaman serisine sahip olmasından dolayı birim kök gibi standart olmayan dağılım problemlerini ortaya çıkarabilmektedir.

Bir panel veri seti, farklı T zaman dilimlerinde gözlemlenen N kesit birimlerini (örneğin ülkeler) içeren bir örneklemden formüle edilir. Linear panel veri modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Y bağımlı değişkeni, X ise açıklayıcı değişkeni ifade etmek üzere, i indisi (i=1,2,3,...,N) yatay kesitleri gösterirken t indisi (t=1,2,3,...,T) zaman serisi boyutunu göstermektedir.

Denklem 1’de gösterilen α ve β katsayılarına ilişkin alt indisinin olmaması tüm yıllarda bütün kesitler için aynı olacağını ifade etmektedir.

Tüm kesitler için α katsayısının sabit olmadığını dolayısıyla her bir kesite özgü sabit α katsayısı tahmin edildiğinde denklem 1 şu hâle gelmektedir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Her kesit için farklı sabit terim hesaplanabilmesinden sonra önem kazanan bir diğer soru eğitim parametresi olan β katsayısının her bir kesit için farklılaşmasına izin verilip verilmeyeceğidir. Asteriou ve Hall (2011)’a göre, bu farklılaşma lineer panel veri tahmin yöntemine ilişkin bir durumdur. Panel veri analizinde genellikle üç tahmin yöntemi kullanılmaktadır. i) Havuzlanmış En Küçük Kareler yöntemi (Pooled-OLS), ii) Sabit etkiler yöntemi ve iii) Rassal etkiler yöntemi. Havuzlanmış en küçük kareler (Pooled-OLS) yöntemi tüm kesitler için ortak bir sabit terim tahmin edilmesini ifade eder; fakat bu varsayım oldukça kısıtlayıcıdır. Bunun yerine tahmin yönteminde sabit ve rassal etkilerin dâhil edilmesi daha çok kullanılmaktadır (Asteriou ve Hall, 2011: 417).

Sabit etkiler modeli belirli spesifik bir örneklem grubu (OECD, AB gibi) için etkin ve güvenilir sonuçlar vermesi açısından uygun yöntemdir (Baltagi, 2005: 12). Dolayısıyla bu çalışmada G-20

ülkelerinin spesifik bir örneklem grubunu temsil etmesi nedeniyle sabit etkiler modeli (fixed effect model) dikkate alınarak tahminler yapılmıştır. Sabit etkiler modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (3)$$

Dolayısıyla literatürdeki çalışmalardan hareketle analizde kullanacağımız sabit etkiler modelimiz serilerin logaritması alındıktan sonra şu hâle gelmektedir:

$$\ln GDP_{i,t} = \alpha_i + \beta_1 \ln FDI_{i,t} + \beta_2 \ln EXP_{i,t} + \beta_3 \ln HARM_{i,t} + \beta_4 \ln LIB_{i,t} + u_{i,t} \quad (4)$$

(4) nolu modelde yer alan lnGDP cari fiyatlarla hesaplanan \$ (dolar) cinsinden Gayrisafi Yurtiçi Hasılayı; lnFDI değişkeni, cari fiyatlarla hesaplanan \$ (dolar) cinsinden doğrudan yabancı yatırım stokunu; lnEXP, cari fiyatlar ve cari döviz kuru dikkate alınarak hesaplanan \$ (dolar) cinsinden mal ve hizmet ihracatını; lnHARM, dış ticareti kısıtlayıcı ve saptırıcı niteliğe sahip zararlı müdahale önlemlerinin sayısını; lnLIB, dış ticareti serbestleştirme amacıyla uygulanan müdahalelerin sayısını ve u hata terimini ifade etmektedir.

Panel yöntemi kullanılarak yapılan ekonometrik analizlerde dikkate alınması gereken ilk husus seriler arasında yatay kesit bağımlılığının (cross-section dependency) olup olmamasıdır. Baltagi (2005: 8)'ye göre yatay kesit bağımlılığı uzun serilerin varlığında (genellikle T boyutu 20 ile 30 arasında) makro panellere özgü olarak ortaya çıkan bir sorundur.

$$E(u_{it}u_{jt}) \neq 0 \quad \text{ve} \quad i \neq j \quad (5)$$

Yatay kesit bağımlılığının araştırılmasında Berusch-Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CD testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Bias adjusted CD testi kullanılmaktadır. Berusch-Pagan (1980) LM testi yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük ($N > T$) olduğu durumlarda kullanılamamaktadır. Pesaran (2004) ve Pesaran vd. (2008) CD testleri ise yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu ($N > T$) durumlarda kullanılabilir. Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen Bias adjusted CD testi, Pesaran (2004) CD testi tutarsızken bile tutarlı sonuçlar vermesinden dolayı güvenilirdir (Pesaran vd., 2008: 120-121).

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Test	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	H_0 Hipotezi	Sonuç
Pesaran CD Testi	-1.123	0.2614	Yatay kesit bağımlılığı yoktur.	H_0 reddedilemez. Yatay kesit bağımlılığı yoktur.
Friedman Testi	4.66	0.9993	Yatay kesit bağımlılığı yoktur.	H_0 reddedilemez. Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir. Pesaran (2004) ve Friedman Testleri dikkate alındığında elde edilen sonuçlar H_0 hipotezini (yatay kesit bağımlılığı yoktur) reddedemediğinden yatay kesit bağımlılığı yoktur. Dolayısıyla tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde genel olarak makro panellere özgü olan yatay kesit bağımlılığı sorununun mikro panel özelliği gösteren bu çalışmada olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken (GDP)	Katsayı	Standart Hata	T-istatistiği	Olasılık Değeri
Açıklayıcı Değişkenler				
FDI	0.314***	0.0425	7.39	0.000
EXP	0.560***	0.0498	11.25	0.000
HARM	-0.042**	0.0184	-2.32	0.022
LIB	-0.003	0.0138	-0.23	0.821
Sabit (c)	3.214***	0.5718	5.62	0.000

Not: ***, ** işaretleri sırasıyla % 1 ve % 5 seviyesinde anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılığının var olup olmamasından sonra panel analizinde dikkate alınacak diğer hususlar otokorelasyon ve değişen varyans (heteroscedasticity) sorunun araştırılmasıdır. Çünkü bu sorunların varlığında tahmin sonuçları sapmalı (biased) ve tutarsız (inconsistent) olacaktır.

Değişen varyans sorununun olmaması şu şekilde formüle edilebilir (Baltagi, 2008: 98):

$$E(u_{it}^2) = \sigma^2 \quad i = 1, 2, 3, \dots, n \quad (6)$$

Otokorelasyon sorununun olmaması da şöylece ifade edilebilir:

$$E(u_{it}u_{it-s}) = 0 \quad (7)$$

Tablo 7. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testi Sonuçları

Sabit Etkiler Modeli İçin Değişen Varyans Testi	
Leven-Brown-Forsythe HC Testi	Test İstatistiği
• W0	4.6140569*** (0.000)
• W50	3.5785589*** (0.000)
• W10	4.6140569*** (0.000)
Groupwise HC Testi	$\chi^2 \rightarrow 705.34^{***}$ (0.000)
Sabit Etkiler Modeli İçin Otokorelasyon Testleri	
	Test İstatistiği
Wooldridge AC Testi	21.260*** (0.000)
Bias-corrected Born and Breitung (2016) Q(p)- Testi	Q (p) istatistiği $\rightarrow 14.55^{***}$ (0.001)

Not: Parantez içerisindeki değerler ilgili istatistiklere ait olasılık değerleridir.

Sabit etkiler modeli için değişen varyans (heteroscedasticity) ve otokorelasyon olup olmadığına ilişkin test sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir. Hem sabit etkiler hem de rassal etkiler için değişen varyans araştırmasına izin veren Leven-Brown-Forsythe HC Testine göre % 1 anlamlılık düzeyinde değişen varyans olduğu tespit edilmiştir. Benzer biçimde Groupwise HC Testinde de % 1 anlamlılık düzeyinde değişen varyans olduğu tespit edilmiştir.

Otokorelasyon testlerinde ise Wooldridge AC Testi ve Bias-corrected Born and Breitung (2016) Q (p)- Testi sonuçlarına göre % 1 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon yoktur şeklindeki H_0 hipotezi reddedilerek otokorelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Otokorelasyon ve değişen varyansın tespit edilmesinden sonra Tablo 6’da otokorelasyon ve değişen varyansı dikkate almadan elde edilen sabit etkiler tahmin sonuçları yerine Parks (1967), Kmenta (1986), Beck and Katz (1995) tarafından otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak standart hataları düzelten PCSE (panel corrected standard errors) tahmincisi geliştirilmiştir. Fakat PCSE yöntemi daha çok zaman boyutunun yatay kesit boyutundan daha büyük olduğu ($T > N$) durumlarda güvenilir sonuçlar vermektedir. Çalışmamızda yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması ($N > T$) nedeniyle bunun yerine Driscoll and Kraay (1998) tarafından otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak standart hataları düzelten tahmin edici kullanılmıştır.

Tablo 8. Driscoll-Kraay Tahmincisi: Sabit Etkiler Modeli

Bağımlı Değişken (GDP)	Katsayı	Standart Hata	T-istatistiği	Olasılık Değeri
Açıklayıcı Değişkenler				
FDI	0.314***	0.0298	10.56	0.000
EXP	0.560***	0.5187	10.81	0.000
HARM	-0.042***	0.0113	-3.76	0.006
LIB	-0.003	0.0055	-0.56	0.589
Sabit (c)	3.214***	0.3484	9.23	0.000

Not: *** simgesi % 1 düzeyinde anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 8’de elde edilen nihai tahmin sonuçları, G-20 ülkelerinde 2009-2017 dönemi arasında uygulamaya konulan zarar verici koruma önlemlerinin GSYİH üzerinde negatif ve % 1 seviyesinde istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Buna göre zarar verici koruma önlemlerinde meydana gelen % 1’lik artış gayri safi yurtiçi hasılda % 0,042 azalışa yol açmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye stokunun ve ihracatın, GSYİH üzerindeki etkisi de % 1 seviyesinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Doğrudan yabancı sermaye stokunda meydana gelen % 1’lik artış gayri safi yurtiçi hasılda % 0,314 artışa yol açarken ihracatta meydana gelen % 1’lik artış gayri safi yurtiçi hasılda % 0,560’lık artışa yol açmaktadır. Diğer yandan serbestleştirici ticaret önlemlerinin GSYİH üzerindeki etkisi ise anlamlı çıkmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

2. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde küresel ekonomide ticareti serbestleştirme çabaları ciddi boyutlara ulaşmıştır. İki savaş dönemi arası periyottan sonra bu serbestleştirme çabaları kapitalist kuruluşlar öncülüğünde neoliberal ekonomi politikaları bağlamında tüm dünyada hâkim görüş haline gelmiştir. 1970’lerden sonra bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan muazzam ilerleme küreselleşmeye yeni bir boyut kazandırmış ve bu süreçten sonra serbestleşme sadece ticari alanla sınırlı kalmamış sermayenin ve emeğin de tüm dünyada mobilitesinin artırılması temel amaçlardan biri olmuştur. Serbestleşmeye yönelik bu yeni bakış açısı iktisat politikaları açısından da radikal değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. 2. Dünya Savaşı’ndan 1970’li yıllara kadar Keynesyen ekonomiye dayanan talep yönlü kamusal harcamalara indirgenen refah anlayışı, yaşanan petrol krizlerinden sonra arz yanlı iktisat, monetarist iktisat ve yeni klasik iktisat ekolleri çerçevesinde devletin ekonomideki rolünün minimize edilerek piyasanın kaynak dağılımını kendiliğinden işleyen yapı içerisinde gerçekleştirmesi gerektiği görüşüyle yer değiştirmiştir. 1980’lerden sonra İngiltere’de

Margaret Thatcher ve ABD’de Ronald Reagan ile özdeşleşen yeni klasik sağ akım, tüm dünyada özelleştirmenin hız kazandığı dönemin düşünce yapısının politik düzlemini oluşturmuştur.

2000’li yıllara kadar dünyada yaşanan teknolojik, kültürel, politik alandaki gelişmeler ekonomik gelişmelerle eşanlı olarak süregelmiş ve neoliberal kapitalizmin mutlak zaferine ilişkin inanç giderek güçlenmiştir. Bu bakış açısı çerçevesinde krizlerin artık geride kaldığı ve ekonomide yaşanacak beklenmedik şokların etkisinin ise sadece sınırlı düzeyde kalacağı öngörülmekteydi.

2008 yılında ABD’nin konut sektöründeki asimetrik yapıdan kaynaklanan gelişmeler küresel finans krizine yol açmıştır. Krizden sonraki dönemde neoliberal küreselleşmeye yönelik eleştiriler artmaya başlamış, krizden çıkış noktasında ABD başta olmak üzere en gelişmiş liberal ülkeler devlet öncülüğünde kurtarma paketleriyle başlayarak birçok korumacı politikayı aşamalı olarak yürürlüğe koymuştur. Korumacı politikaların ticari alanda en dikkat çekici gelişmeleri ABD ile AB arasında 2013’te görüşmeleri başlatılan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) projesiyle birlikte dünya ekonomisinin % 40’nı temsil eden ABD dâhil Pasifik Okyanusuna kıyısı olan 12 ülke arasında gerçekleştirilen Trans Pasifik Ortaklığı (TPP) anlaşmasıdır (ABD, Ocak 2017’de Trump yönetiminin kararıyla bu anlaşmadan çekilmiştir. ABD’nin ayrılmasından sonra Trans Pasifik Ortaklığı “Trans Pasifik Ortaklığı için Kapsamlı ve İlerlemeye Açık Anlaşma” adını almıştır. Geri kalan ülkeler bu anlaşmayı 30 Aralık 2018’de imzalamıştır). Her iki anlaşma dikkate alındığında sadece dünya ticareti açısından değil siyasi açıdan da birçok sonucu bünyesinde barındırmaktadır. Mega-bölgesel oluşumlar neoliberal küreselleşme çağında bu anlaşmaların dışında kalan diğer ülkelerin de benzer biçimde alternatif oluşumlara yönelmesine yol açmaktadır.

Şüphesiz ki ABD öncülüğünde özellikle de Donald Trump’ın seçilmesinden sonraki dönemde başlayan milliyetçi ekonomi politikalarının geri planında 2008 küresel finans krizi sonrası dönemde ülkelerin kriz öncesi dönemdeki büyüme performansını yakalamada başarısız olmaları yatmaktadır. Diğer yandan dünyada son dönemlerde AB’de sağ popülist partilerin de yükselişe geçmesiyle göçmen karşıtı politikalar başta olmak üzere emeklilik yaşının uzatılması, çalışanların aleyhine olacak şekilde işgücü piyasasında reformların hayata geçirilmesi, vergi oranlarının yükseltilmesi gibi uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Son dönemlerde ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşı neticesinde karşılıklı olarak korumacı ticaret politikalarının yükselişe geçmesinin yukarıda bahsedilen gelişmelere eklenmesiyle dünya ekonomisi daha önce karşılaşmadığı türden kaotik bir yapı içerisine girmiştir. Dolayısıyla 2008 krizi sonrasında korumacılığın yükselmesi tehlikesine dikkat çeken ve bu tip yaklaşımlardan uzak duracağını söyleyen G-20 ülkeleri özellikle de G-20 içerisindeki ABD gibi gelişmiş liberal ekonomiler kriz sonrası dönemde söylenenin tam tersini yapmışlardır. Bu amaçla kriz sonrası dönemde korumacıya yönelen G-20 ülkelerinin özellikle ticari alanda zararlı ticaret müdahalelerinin GSYİH üzerindeki etkisi 2009-2017 dönemi için panel veri sabit etkiler modeliyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre zararlı ticaret müdahaleleri ile GSYİH arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Zararlı ticaret müdahaleleri sayısında meydana gelen % 1’lik artış gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde % 0,042 azalışa neden olmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye stokunda meydana gelen % 1’lik artış gayrisafi yurtiçi hasılda % 0,314 artışa yol açarken ihracatta meydana gelen % 1’lik artış gayrisafi yurtiçi hasılayı % 0,560 artırmaktadır. Serbestleştirici ticaret müdahaleleri ile GSYİH arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Serbestleştirici ticaret müdahaleleri ile GSYİH arasında herhangi bir ilişkinin bulunmamasında G-20 ülkelerinin söz konusu dönemde toplam 3,714 serbestleştirici politika uygulamasına karşı 10,338 zararlı ticaret müdahalesi uygulamasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Küresel ekonominin geleceği açısından bakıldığında kriz sonrası ortaya çıkan korumacılığın kısa vadeli pragmatik hamlelerden daha fazlasını ifade ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü 1980’lerden sonra ABD ve Avrupa öncülüğünde küresel ekonomiyi dizayn etme politikaları 2000’lerden sonra Asya

kıtasının yükselişiyile birlikte sekteye uğramıştır. Gelineen noktada korumacılıkla başlayan adımların küresel ekonomide darboğazlara neden olmakla birlikte yeni işbirliklerini içeren bölgesel anlaşmaları ve oluşumları da tetikleyebileceği düşünülmektedir. Küresel işbirliğinin sağlanması ve uygulama safhasında zarar verici nitelikte bireysel uygulamalardan kaçınılmasının dünya refahı açısından olumlu sonuçlar doğuracağı tahmin edilmektedir. Fakat dünyanın içine sürüklendiği bu kaotik ortamda bunun biraz zaman alacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

- ASTERIOU, Dimitrios & Stephen G. HALL (2011), *Applied Econometrics*, Second Edition, Palgrave Macmillan, London.
- BALTAGI, Badi (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, John Wiley & Sons, England.
- BALTAGI, Badi (2008), *Econometrics*, Fourth Edition, Springer, Heidelberg.
- BECK, Nathaniel & Jonathan N. KATZ (1995), “What to Do (and Not to do) With Time-Series Cross-Section Data”, *American Political Science Review*, 89(03), 634-647.
- BREUSCH, Trevor S. & Adrian R. PAGAN (1980), “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics”, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- BUSSIÈRE, Matthieu, Emilia PEREZ-BARREIRO, Roland STRAUB & Daria TAGLIONI (2011), “Protectionist Responses to the Crisis: Global Trends and Implications”, *The World Economy*, 34(5), 826-852.
- DRISCOLL, John C. & Aart C. KRAAY (1998), “Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data”, *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- ERIXON, Fredrik & Razeen SALLY (2010), “Trade, Globalisation and Emerging Protectionism Since The Crisis”, ECIPE Working Paper.
- EVENETT, Simon J. (2009), “Crisis-Era Protectionism One Year After the Washington G20 Meeting. The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects”, İnternet Adresi: <https://voxeu.org/content/great-trade-collapse-causes-consequences-and-prospects>. Erişim Tarihi: 10.02.2020.
- FALVEY, Rod, Neil FOSTER & David GREENAWAY (2012), “Trade Liberalization, Economic Crises, and Growth”, *World Development*, 40(11), 2177-2193.
- GAWANDE, Kishore, Bernard HOEKMAN & Yue CUI (2014), “Global Supply Chains and Trade Policy Responses to the 2008 Crisis”, *The World Bank Economic Review*, 29(1), 102-128.
- GREENAWAY, David, Wyn MORGAN & Peter WRIGHT (2002), “Trade Liberalisation and Growth in Developing Countries”, *Journal of Development Economics*, 67(1), 229-244.
- GREENE, William H. (2003), *Econometric Analysis*, Fifth Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- GREGORY, Rob, Christian HENN, Brad McDONALD & Mika SAITO (2010), “Trade and the Crisis: Protect or Recover”, IMF Staff Position Note, 1-22.
- HSIAO, Cheng (2006), “Panel Data Analysis-Advantages and Challenges”, IEPW Working Paper 06.49, 1-31.
- HSIAO, Cheng (2014), *Analysis of Panel Data*, Second Edition, Cambridge University Press, Newyork.
- KEE, Hiau Looi, Cristina NEAGU & Alessandro NICITA (2013), “Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies During the Crisis of 2008”, *Review of Economics and Statistics*, 95(1), 342-346.
- KMENTA, Jan (1986), *Elements of Econometrics*, Second Edition, Macmillan, London.

- LAMPE, Markus & Paul SHARP (2013), “Tariffs and Income: A Time Series Analysis for 24 Countries”, *Cliometrica*, 7, 207-235. DOI 10.1007/s11698-012-0088-5.
- OKERE, Kingsley & Eugene IHEANACHO (2016), “The Impact of Trade Protectionist Policy on the Economic Growth of Nigeria”, *International Journal of Finance and Accounting*, 5(4), 171-183. DOI: 10.5923/j.ijfa.20160504.02.
- O'ROURKE, Kevin H. (2000), “Tariffs and Growth in the Late 19th Century”, *The Economic Journal*, 110, 456-483.
- PARKS, Richard W. (1967), “Efficient Estimation of A System of Regression Equations When Disturbances Are Both Serially and Contemporaneously Correlated”, *Journal of the American Statistical Association*, 62(318), 500-509.
- PENTECÔTE, Jean-Sébastien & Fabien RONDEAU (2015), “Trade Spillovers on Output Growth During the 2008 Financial Crisis”, *International Economics*, 143, 36-47.
- PESARAN, M. Hashem (2004), “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, CESifo Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240
- PESARAN, M. Hashem, Aman ULLAH & Takashi YAMAGATA (2008), “A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence”, *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- SALLY, Razeen (2011), “Indian Trade Policy After the Crisis”, ECIPE Occasional Paper, No. 4/2011, European Centre for International Political Economy (ECIPE), Brussels.
- SCHULARICK, Moritz & Solomos SOLOMOU (2011), “Tariffs and Economic Growth in the First Era of Globalization”, *Journal of Economic Growth*, 16, 33-70. DOI 10.1007/s10887-011-9061-6.
- WACZIARG, Romain & Karen Horn WELCH (2008), “Trade Liberalization and Growth: New Evidence”, *The World Bank Economic Review*, 22(2), 187-231.

İnternet Kaynakları

- <https://data.worldbank.org> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- <https://www.globaltradealert.org> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).